
Novootkriveni nacrti za utvrdu Ivanić (1597-8.)

Andrej Žmegač

Institut za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad-UDK 711.435(497.5 Ivanić)(091)

9. 9. 1998.

Poznato je, da je u srednjem je vijeku Ivanić bio veliki posjed što je pripadao zagrebačkome biskupu. To područje, okruženo rijekama Lonjom i Česmom, zbog svoga je međurječnog položaja nazivano i "Otok Ivanić". Uz to, i dva povijesno najvažnija tamošnja neselja, današnji Kloštar Ivanić i Ivanić-Grad, dobila su isto ime. Kad je pak o njima riječ, valja spomenuti kako nije posve jasno koje je od dva naselja starije¹, no s dosta se razloga može pretpostaviti raniji nastanak

Autor objavljuje i analizira tri novopronađena projekta za pregradnju utvrde u Ivanić-Gradu iz godine 1597. i 1598. Autor je nacrti Alexander Pasqualini (1567 - oko 1624), u to doba glavni graditelj na području Hrvatske i Slavonske vojne granice. Prva dva projekta predviđala su utvrdu pravokutna tlocrta, a treći, koji prikazuje kvadratnu utvrdu s bastionima na uglovima, ubrzo je i ostvaren. Time je doba nastanka utvrde poznatije iz prikaza 17. stoljeća pomaknuto iz sredine na kraj 16. stoljeća.

U tekstu je interpretiran i obris starije, zatečene građevine, ucrtavane u Pasqualinijeve projekte. Bio je to drveni pravokutni kaštel čiji su istaci na uglovima flankirali po jednu, a ne dvije stranice utvrde. Kaštel je vjerojatno potjecao iz sredine 16. stoljeća, a može ga se pripisati Domenicu dell'Alliu. Kaštel, naime, pripada ozračju bastionskoga graditeljstva, a poznat je arhivski podatak da je Dell'Allio oko 1553. godine bio trasirao ivaničku utvrdu.

Kloštra Ivanića, mjesta na povišenu položaju, dok Ivanić-Grad leži niže, u dolini rijeke Lonje.

¹O tome vidi suprotne prijedloge u P. Cvekan, *Franjevci u Ivaniću*, Kloštar Ivanić 1979, te M. Kruhek, *Ivanić-Grad, prošlost i baština*, Ivanić-Grad 1978. Slučaj s dva Ivanica srodan je nekim drugim "dvojnim" lokalitetima, gdje su novije građevine dobile imena obližnjih postojećih toponima, uz dodatak razlikovne oznake, poput Velikog i Malog Kalnika ili Velikog i Malog Tabora. U tim slučajevima postoje, također, dvojbe o tome što je starije a što mlađe.

O utvrđi na području posjeda Ivanića imamo podatke od 14. stoljeća, kada je podignuta možda kao odgovor na pobunu protiv biskupa zbog desetine. Iz 1336. godine potječe navod o "novoj" utvrđi², a nalazila se pouzdano u Kloštru Ivaniću. To je očito bila utvrđena biskupova rezidencija, o kojoj ćemo nešto više doznati tek u kasnijim stoljećima, u doba novih opasnosti, stradavanja, pa i građevnih preinaka. U 16. stoljeću je utvrda bila zidana kamenom, te je, kako se čini, okruživala zatvoreno dvorište s cisternom.³ Stradala je u požaru 1572. godine, da bi u narednom stoljeću bila podignuta nova rezidencija.⁴

Kao što je rečeno, iz razdoblja turske opasnosti bit će, posve razumljivo, mnogo više podataka o ivanićkim utvrđama, pa tako i o onoj u dolini, uz rijeku Lonju. U to doba zbivat će se i postupni prijelaz tih utvrda pod vojno odnosno krajiško zapovjedništvo, a biskupovi će vojnici biti nadomješteni državnim posadama. Taj zanimljivi proces isprepletanja i prenošenja kompetencija između biskupske i vojne vlasti zbivao se u razdoblju turske prijetnje i drugdje, a nije još historiografski dovoljno osvijetljen.

Novi se podaci javljaju sredinom 16. stoljeća, i to upravo 1552. godine, kad Turci zauzećem Virovitice i Čazme pripajaju svojem teritoriju već i dio Podravine i Moslavine, a područje Ivanića postaje izravno izloženo njihovim prodorima. U popisu biskupskih utvrda, njihovih posada i opreme iz 1552. godine navodi se tako najprije samostan u Kloštru Ivaniću, koji je prema tome - uz tamošnju biskupsku rezidenciju - bio uređen i korišten kao utvrda. Potom je navedena "nova ivanićka utvrda"⁵, nedvojbeno u dolini, na mjestu današnjega Ivanić-Grada. Važna oznaka jest "nova" uz naziv ove utvrde, premda ne znamo kako je točno valja tumačiti; moglo bi to značiti da je novija od prije spomenutoga Kloštra Ivanića (što je zasigurno točno) ili pak da je nova u apsolutnome smislu.⁶ No možemo vjerovati kako se ovdje misli na obnovu utvrde što je upravo bila u tijeku.⁷ Iz sljedeće godine potječe, naime, dokument u kojemu se spominje kako je majstor Dominik trasirao utvrdu⁸, ali da su "samo dva bastiona nešto poboljšana i obnovljena".⁹ Taj oskudan navod svjedoči nam tek to da je ondje utvrda već otprije stajala, te da je imala više od dva bastiona, po svemu sudeći četiri, kako nam to sugeriraju kasniji grafički izvori. Sam izraz "bastion" (zapravo u originalu *Bastei*) ponovno ne svjedoči ništa bitno o tim građevinama, te na temelju njega ne možemo zaključivati o njihovu oblikovanju ili – posredno – o koncepciji cijele utvrde.

Spomenuti majstor Dominik nesumnjivo je bio Domenico dell'Allio, vodeći graditelj onoga doba na hrvatskoj granici prema Turcima. Podrijetlom iz okolice Coma (Lugana) u sjeverozapadnoj Italiji, ušavši u službu Habsburgâ kao stručnjak za vojno i civilno graditeljstvo, bio je jedan od glavnih širitelja renesansnih koncepcija u njihovim zemljama. U tom sklopu djelovao je i na našoj, slavonskoj granici¹⁰, o kojoj je financijsku i inu brigu vodila Štajerska. Kao što je poznato, uz njegovo se ime veže renesansna izgradnja odnosno modernizacija varaždinskih utvrda (od 1544. godine), te odgovarajući zahvati u Koprivnici i Križevcima nakon sredine stoljeća. Podsjetimo li se i njegovih gradnji u Beču, Klagenfurtu, Grazu te drugdje u Štajerskoj, posve je jasno da je Dell'Allio koristio tada najsuvremenija, naime bastionska načela u fortifikacijskome graditeljstvu.

U Ivaniću imamo u to doba podatak o radovima na obnovi utvrde, kao i Dell'Alliovu po svemu sudeći autorsku uključenost, jer je riječ o trasiranju. Navodi o pojedinim radovima na utvrđi protezat će se doduše sve do kraja stoljeća, no dosadašnji su istraživači posve razumno zaključili kako je Dell'Allio bio autor nove ivanićke utvrde, one koju smo poznavali iz dosad najstarijeg poznatog prikaza, iz 17. stoljeća (sl. 4).¹¹

Zahvaljujući, međutim, jednom dragocjenom navodu u poznatoj Kohlbachovoj knjizi o štajerskim graditeljima¹², bilo je moguće pronaći još ranije tlocrte Ivanića, koji će razjasniti razvoj tamošnje utvrde u drugoj polovici 16. stoljeća. Osim što objavljuje vrlo važne tlocrte Koprivnice i Križevaca (str. 45 i 50), Kohlbach spominje kako u gradačkome Štajerskom zemaljskom arhivu leži i pregršt drugih prikaza slavon-

²Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. X, str. 257. Iz nešto kasnijega doba pak (1402. godina) potječe podatak da je biskup utvrdio "otok Ivanić", no nije jasno misli li se pritom na cijeli posjed ili već na novu utvrdu na lonjskome otoku, budući Ivanić-Grad. V. *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. V, Zagreb 1992, str. 156.

³*Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću*, Zagreb 1985, str. 162-163.

⁴Nova je rezidencija podignuta na drugome mjestu, a bila je izgrađena od drva; Nadbiskupijski arhiv, Zagreb, Opći spisi o vlastelinstvima Zagrebačke nadbiskupije, kut. I.

⁵*Spomenici hrvatske krajine*, sv. III, Zagreb 1899, str. 419.

⁶Posve je moguće da je Ivanić-Grad utvrđen u doba građanskoga rata nakon 1527. godine, kako to smatra M. Kruhek, nav. dj., str. 22.

⁷*Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije. 1094-1994*, Zagreb 1994, str. 198.

⁸... "durch maister Dominicus, euer kgl. Mt. paumaister ausgesteckt worden"...: *Hrvatski saborski spisi*, sv. II, Zagreb 1915, str. 382

skih utvrda, tako dva tlocrta Koprivnice, dva Križevaca i čak četiri tlocrta Ivanića. Tragom toga više no provokativna navoda, uz nešto sretnih okolnosti, bilo je moguće pronaći te prikaze u inače veoma zapuštenom i nesređenom fondu "Militaria".¹³

Za Ivanić je zapravo riječ o pet tlocrta: prvi projekt, drugi projekt (u dvije varijante), te treći projekt (također u dvije varijante).¹⁴ Djelo su Alexandera Pasqualinija (1567-oko 1624), graditelja koji 1598. godine postaje glavnim graditeljem Granice¹⁵ i ostaje na tom položaju nekoliko narednih godina. Dakako talijanskoga podrijetla, Pasqualini je bio odvjetak graditeljske obitelji što je generacijama djelovala na sjeveru Europe, u Nizozemskoj i Njemačkoj. Njegov djed Alexander (1493-1559), najpoznatiji među njima, autor je i renesansne utvrde Jülich, jednoga od prvih primjera nove talijanske fortifikacije u Njemačkoj. Dugim djelovanjem na Sjeveru, graditelji iz ove obitelji - kao uostalom i drugi Talijani što su u 16. stoljeću radili diljem Evrope - nesumnjivo su postali stručnjacima za tamošnje uvjete i tamošnje podneblje. Znamo da su potkraj stoljeća graditelji s takvim znanjima bili osobito cijenjeni¹⁶, pa je i Alexander Pasqualini mladi bio izričito angažiran kao "stručnjak iz Nizozemske".¹⁷ Logično je pretpostaviti kako su graditelji iskusni u uređivanju nizozemskih zemljanih utvrda u okruženju s mnogo vode, bili prepoznavani kao poželjni stručnjaci za razmjerno slične utvrde Slavonske granice; osobito to vrijedi za noviju ivanićku utvrdu, smještenu poput otoka u rijeci odnosno močvari.

Pasqualini dolazi u Graz odnosno na Slavonsku granicu 1597. godine. Iste je godine u Ivaniću¹⁸, gdje izrađuje prvi projekt obnove odnosno nadomještavanja

postojeće utvrde. U tom i kasnijim projektima Pasqualini ucrtava i obris dotadašnjega kaštela, koji pokazuje da ivanićka utvrda druge polovice 16. stoljeća nije bila onakva kakvu smo poznavali, kvadratna. Spomenuti projekt iz 1597. godine (sl. 1) jednostavan je, pomalo skicozan crtež planirane utvrde: zamišljena je bila kao pravokutnik s bastionima na uglovima. Zanimljiviji je, međutim, simultano prikazani obris stare utvrde, koji pokazuje građevinu približno iste veličine i oblika, no ipak s važnim razlikama u pojedinostima. Tako su joj na uglovima bili istaci manji od bastiona, a raspoređeni su bili tako da flankiraju uvijek po jednu, a ne dvije stranice kaštela. Riječ je bila o jednostavnoj, no svakako atipičnoj utvrdi, s osloncem na principe bastionskoga graditeljstva, to će reći flankiranja. Od ostalih pojedinosti vrijedi spomenuti ulaze u postojeću i u planiranu utvrdu, smještene na kraćim stranicama, kamo vodi prilaz sa susjednoga otoka s građanskim naseljem. Na jednoj od duljih stranica postojećega kaštela vidimo manji istak (vjerojatno tzv. *piattaforma*, element ranog bastionskoga graditeljstva), a na drugoj je građevina L-tlocrta, zasigurno najvažnija i najčvršća zgrada u sklopu utvrde kada je zaslužila ucrtavanje u ovako shematski tlocrt. Kako znamo iz legende na kasnijem tlocrtu (sl. 2), postojeći ivanićki kaštel bio je drven, i to objašnjava brojne i opsežne transporte drvenih kolaca tijekom druge polovice stoljeća, i njihovu učestalu ugradnju u tamošnju utvrdu.¹⁹ Na ostala dva Pasqualinijeva projekta (sl. 2 i 3) uz planiranu novu utvrdu također je ucrtan obris postojećega kaštela, ali s istacima ravnih stranica. Ne možemo znati koji je prikaz vjerodostojan u tom smislu, vjerojatno takav specifičan detalj nije bio izmišljen na prvome, najneposrednijem prikazu. Čini nam se da kasniji projekti tretiraju tlocrt stare utvrde više shematizirano, pa su zato uglovni istaci mogli biti prikazani kao čisti pravokutnici.

Sljedeći, drugi projekt za novu ivanićku utvrdu potječe iz 1598. godine. Zadržan je u načelu jednak oblik, samo su bastioni razmjerno smanjeni. Cijela utvrda je pak povećana, pa sada veličinom nadmašuje stari kaštel (sl. 2). Na jednome je uglu ubilježeno da je dio bedemâ (između oznaka A i B) već podignut, a visina im je iznosila 2,5 klaftra.

Premda su radovi na podizanju novih bedema bili već u tijeku, i ovaj je projekt doživio reviziju. Dotadašnji pravokutnik povećan je, naime, do oblika kvadrata, kako će onda u glavnim crtama i biti izveden (sl. 3). Ne znamo točne datume nastanka drugog i trećeg

⁹... "nuer zwo pasteien etwas gepessert und verneuert"...: isto.

¹⁰Od 1555. godine nosio je naslov graditelja Slavonske i Hrvatske granice.

¹¹Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Generalkomanda Varaždin-Karlovac, knj. I.

¹²R. Kohlbach, *Steirische Baumeister. Tausendundein Werkmann*, Graz s. a., str. 49.

¹³Obuhvaća 950 kutija; za fond nije izrađen nikakav inventar.

¹⁴Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Militaria, Provianduser, kut. 75.

¹⁵Kao nasljednik dotadašnjeg glavnoga graditelja Cesarea Porte. Znamo da je Pasqualini sastavio nekoliko iscrpnih i dragocjenih izvješća o našim utverdama, tako o Koprivnici, Križevcima i Đurđevcu; R. Kohlbach, isto.

¹⁶*Die Steiermark - Brücke und Bollwerk*, katalog izložbe, Graz 1986, str. 344.

¹⁷R. Kohlbach, isto.

¹⁸Iste godine, vjerojatno prije Pasqualinija, u Ivanić je kao stručnjak bio upućen i Antonio Marmoro; F. Rogatsch, *Stadtbesfestigungen in Steiermark im 16. und 17. Jahrhundert*, habilitacijski rad, Beč 1937, str. 20. Ne možemo posve isključiti mogućnost da je on bio autor prvoga projekta.

¹⁹Npr. 1586. godine: Hrvatski saborski spisi, sv. IV, Zagreb 1917, str. 188.

projekta²⁰, no njihov je redosljed očit. Treći je projekt bogatiji podacima, te sadrži i opsežnu legendu. U njoj čitamo i opis planirane organizacije prostora unutar kvadrata, jer je bila riječ *de facto* o novogradnji, pa tako i mogućnosti uspostavljanja novoga, primjerenog rasporeda. Pasqualini ga nije bio zamislio strogo, premda je stanoviti red u toj organizaciji svakako prisutan. U središtu je "trg" približno kvadratna oblika, okružen poljima različitih veličina. Za podizanje vojničkih i časničkih kuća predviđena su četiri najveća polja (F), dok je glavni zapovjednik utvrde trebao stanoviti na prostoru uz trg (C). Nasuprot njegove kuće stajalo bi spremište provijanta (D). Uz jedan od bastiona predviđeno je bilo mjesto za oružanu (E), a na jednome od uglova trga lokacija za crkvu (G). Napose je zanimljivo kako rampe vode samo na dvije (nasuprotne) strane bastiona umjesto na sva četiri. Pred rampama su dakako predviđeni slobodni, neizgrađeni prostori radi prilazanja. Očigledno je za neveliku utvrdu poput ivaničke bio dovoljan i prilaz na svaki drugi bastion. Ne znamo je li nešto od Pasqualinijeva unutarnjeg rasporeda bilo izvedeno, jer skroman broj prikaza iz dugoga razdoblja nakon kraja 16. stoljeća ne bilježi žalost te pojedinosti (sl. 4, 5).²¹ Bedemi i bastioni bili su međutim ubrzo uspostavljeni, jer iz 1603. godine imamo podatak kako su do tada bila podignuta tri bastiona.²²

Realizirani kvadrat Pasqualinijeve utvrde vidimo na narednom prikazu, iz Stierova doba, to jest oko 1657. godine (sl. 4). Zapravo utvrda ima tlocrt nepravilna četverokuta, no je li to vjerodostojan prikaz ne možemo znati zbog oskudnosti povijesne dokumentacije i nepostojanja tragova u današnjemu Ivanić-Gradu. I dalje je postojao tek onaj most što je i prethodnu utvrdu (sl. 1) povezivao s naseljem na susjednom otoku²³, a Pasqualinijev drugi planirani most nije bio izveden. Novinu prema Pasqualiniju predstavlja i ulazna kula ili stražarnica smještena ondje gdje se mostom ulazi u utvrdu.

Precizniji i uvjerljiviji je sljedeći tlocrt, nastao oko 1700. godine (sl. 5). Kao i na prethodnom prikazu, o unutrašnjem rasporedu ne doznajemo ništa, no zato je pomno prikazano stanje bedemâ i bastionâ u to doba. Među različitim pojedinostima spomenimo rampe što su služile usponu na bastione, doduše ne ondje gdje ih je bio predvidio Pasqualini, već na druga dva bastiona.

* * *

Važnost Pasqualinijevih projekata je višestruka. U prvome se redu ispravlja dosadašnje uvjerenje kako je

DellAllio bio autorom kasnije, dobro poznate utvrde kvadratna tlocrta. Zahvaljujući ucrtanome obrisu starijega kaštela, znamo približno kako je izgledala tamošnja utvrda u drugoj polovici 16. stoljeća. Kako je to razdoblje nakon DellAllia, a poznato je da je on radio (točnije: trasirao utvrdu) u Ivaniću, možemo mu s dosta vjerojatnosti pripisati taj raniji kaštel. Riječ je bila o razmjerno skromnoj drvenoj građevini, ali sa zanimljivim pojedinostima koje naglašavaju princip flankiranja²⁴ i time je uklapaju u kontekst bastionskoga graditeljstva. To je, pak, dodatni argument za povezivanje ivaničkoga kaštela s DellAlliovim imenom. Nakon što je, dakle, kroz dugo razdoblje njegovo djelo bilo prilično jasno poznato i fiksirano, dodavanje jedne nove utvrde - ma kako skromna bila - predstavlja znatnu novinu.

Drugi je rezultat nalaza ovih nacrtâ što je nastanak kvadratne utvrde pomaknut za pola stoljeća kasnije: umjesto sredinom, njezina se izgradnja odvijala krajem 16. stoljeća. Napokon, time što nam je poznat njezin projektant u liku Alexandera Pasqualinija, taj graditelj nije više uključen u hrvatsku povijest umjetnosti samo kao točan i iscrpan izvještâč o našim utverdama kraja 16. stoljeća, već i kao autor jedne od njih.

²⁰Oba na poleđini nose datum 20. srpnja 1598, napisan vjerojatno drugom rukom; R. Kohlbach, isto.

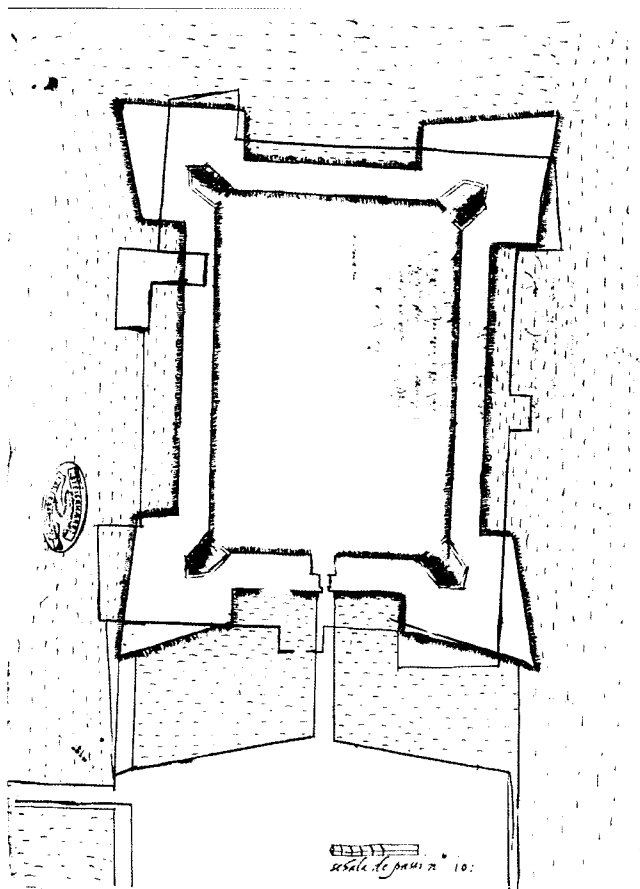
²¹Nije u tom smislu dovoljno informativan niti tlocrt iz 1768. godine (Kriegsarchiv, Beč, G I h 258). Moglo bi se reći da je ovdje crkva Sv. Petra smještena dijagonalno nasuprotno mjestu na kojemu je crkvu bio predvidio Pasqualini.

²²Tri su bastiona bila podignuta sve do prsobrana, četvrti još nije bio dovršen; E. Antonitsch, *Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im Dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593-1606*, disertacija, Graz 1975, str. 346.

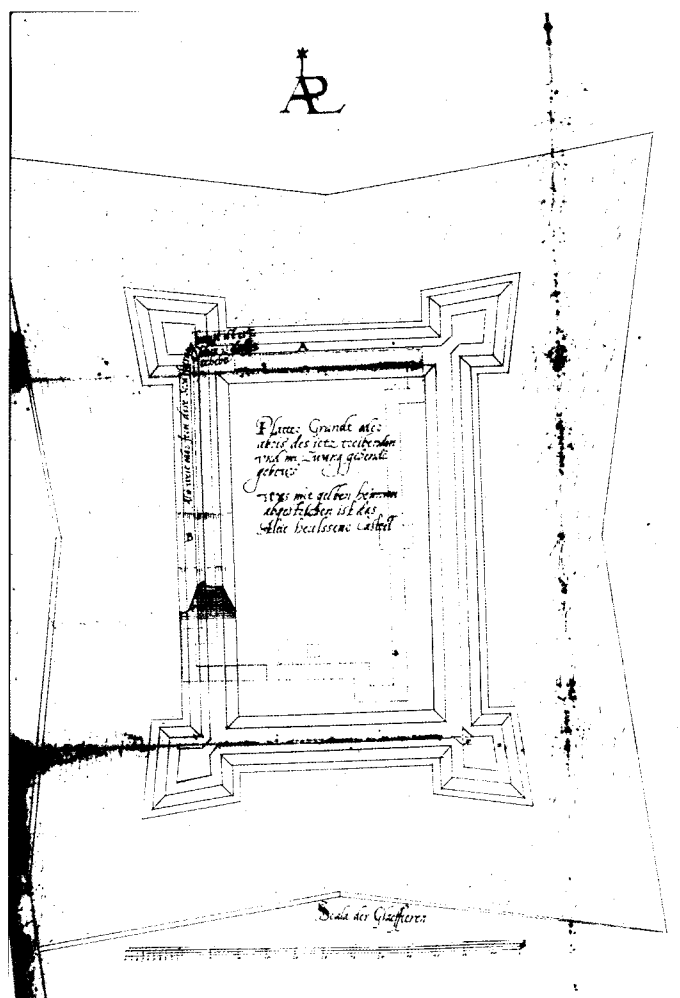
²³Činjenica da je u Ivaniću utvrda stajala kraj naselja ukazuje možda na to da je bila starija od njega. Da je bilo obratno, vjerojatno bi zatečeno naselje bilo utvrđeno.

²⁴Napose na prvom Pasqualinijevu projektu (sl. 1).

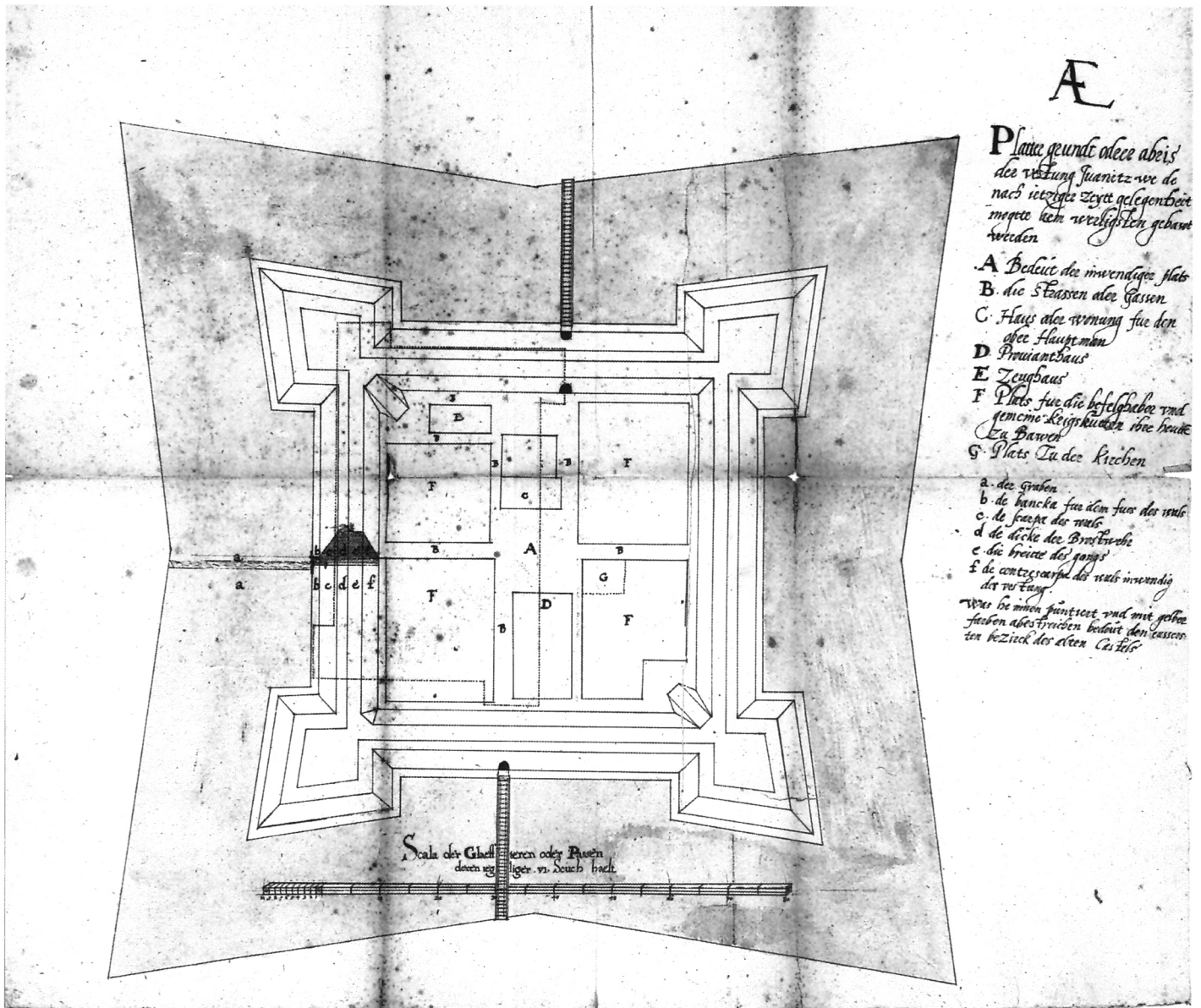

1. Prvi Pasqualinijev projekt, 1597.

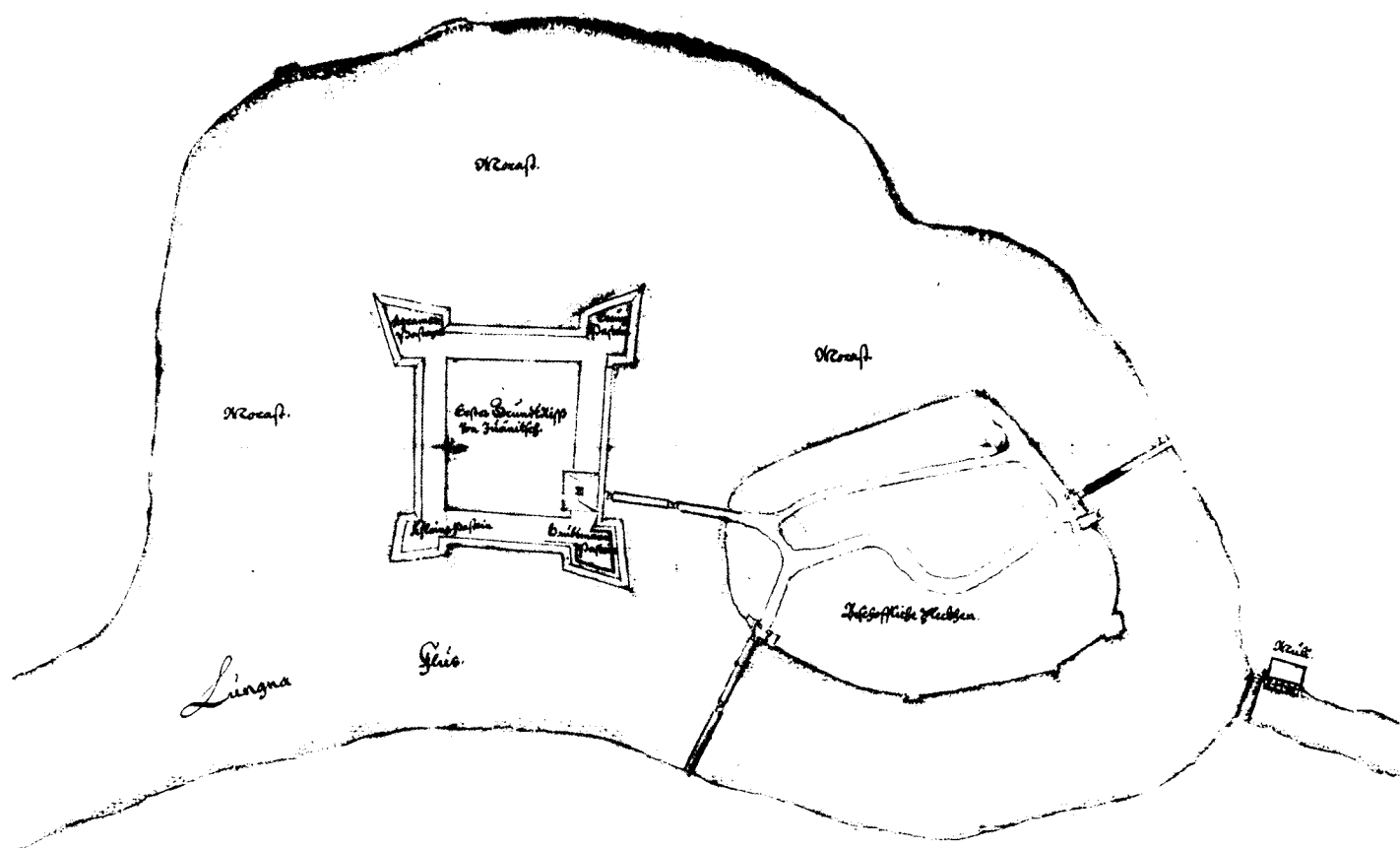

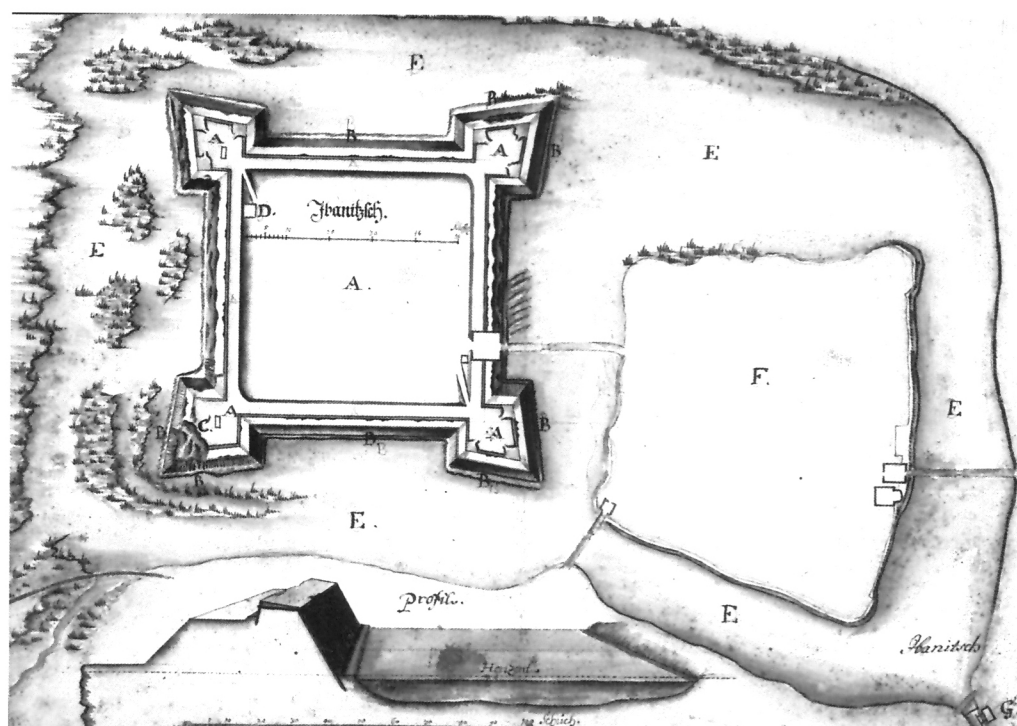
2. Drugi Pasqualinijev projekt, 1598.

3. Treći Pasqualinijev projekt, 1598.

4. Tlocrt Ivanić-Grada, oko 1657.

5. Tlocrt Ivanić-Grada,
oko 1700.

Andrej Žmegač
New Discovered Plans for Ivanić

Ivanić, a locality to the east of Zagreb, was in the Middle Ages the property of the Bishop of Zagreb. It is the site of the present-day Ivanić Grad, where the earliest fortress was built probably in the 16th century, in the flat, marshy ground by the river Lonja. With the approaching Ottoman threat, the authority over the fort gradually passed from the bishops hands into those of the state. Until recently the oldest known plans of the fortification dated from the middle of the 17th century (table 4) showing a fortress, approximately square, with bastions at the corners, and an urban settlement on the neighbouring island. Since in the middle of the 16th century Domenico dell'Allio, an Italian architect sent from Graz, built fortifications against the Ottomans in Northern Croatia, he was generally believed to be the architect of the Ivanić bastion fortress.

The plans of Ivanić, mentioned by Rochus Kohlbach (*Steirische Baumeister, Tausendundein Werkmann*, Graz s.a., p. 49) and found in Styrian Land Archives in Graz thoroughly change the existing concept of the history of Ivanić-Grad. There are three ground-plans, in fact projects for rebuilding the existing fortress, drawn in the late 16th century by Alexander Pasqualini (1567-app. 1624). Arriving from Netherlands, he entered the service of the Hapsburgs as chief military architect on this part of the border from 1598 till 1602. He belonged to a family of Italian architects who worked for generations in the north of Europe, in the Netherlands and Germany. His grandfather Alexander (1493-1559) is the author of the building plans for the Julich fortress, one of the first examples of the new Italian fortification style in Germany.

All three plans (tables 1,2,3) contain the outline of the older existing fortress, a wooden rectangular castle whose corner salients flanked only one, not two sides of the building. It is obviously the castle designed by Dell'Allio in the middle of the 16th century. That castle stood in Ivanić till the end of the century, when the decision was made to build a new fortress. In his first and second building plans, Pasqualini's fortress with bastions on the corners was conceived as rectangular, to be enlarged in the third plan to a square. The fortress was built according to this plan in the ensuing years, which is apparent from the ground-plan dating from the 17th century (table 4).

New insights into the history of Renaissance fortifications in Croatia arising from Pasqualini's plans are as follows: the shape of the rectangular fortress built in the middle of the century by Dell'Allio; the fact that the building of the square-bastioned fortress took place half a century later; and the fact that the author of that building plan was Alexander Pasqualini.